

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВознавства

УДК 343.326

Тимошенко В. І. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Тероризм як об'єкт політико-правового дослідження

Проаналізовано сутність тероризму, його мету, причини та різновиди. Схарактеризовано психологічний профіль осіб, здатних учиняти терористичні акти. Визначено оптимальні способи протидії сучасному тероризму.

Ключові слова: тероризм, ідеологія, насильство, суспільство, держава, безпека.

Тероризм у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. став загрозою для міжнародної безпеки, вагомим чинником посилення міжнародного напруження, що дестабілізує світову спільноту. Нині проблема тероризму посідає одне з чільних місць серед соціальних небезпек, які стоять на заваді прогресивному розвитку цивілізації. Масштаби цієї загрози є настільки значними, що йдеться вже про реальну небезпеку для особи, суспільства, держави, світового співтовариства. Жертвою тероризму може стати будь-хто незалежно від раси, громадянства, політичних поглядів. Тероризм у будь-якій країні підриває стійкість політичної системи, стабільність політичного курсу, завдає шкоди конституційному ладу, створює перешкоди на шляху реалізації прав і свобод людини та громадянина. Для протидії йому держава вживає відповідних заходів, які не завжди узгоджені з принципами свободи й демократії. Тому це досить складне та багатопланове завдання, що охоплює систему заходів (як ідеологічних, так і фізичних), потребує пошуку нових можливостей для запобігання цьому явищу.

Окреслена проблема спонукає юристів, політологів, психологів, філософів, економістів, учених з інших галузей до наукових пошуків щодо визначення сутності, причин тероризму та можливостей запобігання йому.

Складність теоретичного пізнання сучасного тероризму як явища полягає в його типологічній близькості з іншими екстремальними суспільними явищами. Зокрема, спрямування на насилля зближує тероризм із бунтом, повстанням, збройним заколотом. Тероризм є формою насильства, за якої очікуваним ефектом є страх. Це найважливіша риса, що вирізняє тероризм з-поміж інших кримінальних форм насильства. Наміри терористів передбачувані: налякати, пригнітити, примусити державну владу до певних дій. Метою терористів є вплив на органи державної влади (або світову спільноту) заради зміни державної політики в інтересах певних соціальних сил.

Тероризм має власну ідеологію, спрямовану на руйнування держави та її засад. Цю ідеологію можна визначити як сукупність украй радикальних ідейних настанов, які є теоретичним обґрунтуванням застосування насильства різними способами на нелегітимному підґрунті для досягнення політичних цілей терористичних організацій. Йому притаманні крайні, радикальні погляди й методи (екстремізм).

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення й органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [1].

У науковій літературі є різні погляди на тлумачення поняття тероризму. Деякі вчені його визначають як сукупність терористичних актів або систематичне, соціально, політично чи ідеологічно обґрунтоване використання насильства або погроз застосування такого щодо життя, здоров'я людей, прав і законних інтересів різних суб'єктів з метою залякування суспільства та примусу третьої сторони до прийняття необхідних терористам рішень. Передусім слід з'ясувати зв'язок тероризму з таким явищем, як терор. Питання співвідношення цих понять, на думку М. Я. Лазарева, є принциповим для правильного визначення

сутності тероризму. Категорія «тероризм» є похідною від поняття «терор». Терор – це насильницькі дії або загроза їх (переслідування, руйнування, захоплення заручників тощо) з метою залякування, придушення противників, нав'язування певної лінії поведінки. Тероризм – це політика терору, тобто діяльність. Тероризм є особливим організованим насильством, різновидом соціальної протидії. За способами, засобами та результатами він є однією з форм ведення війни, передбачає антигромадську діяльність організованих, ідеологічно підготовлених суб'єктів. Водночас тероризм можна трактувати як абстрактне поняття, що охоплює різні форми вияву терору й відображає в них щось спільне, повторюване, стійке й істотне. З огляду на зазначене, доходимо висновку, що тероризм – це політика і практика екстремістського впливу, яка ґрунтується на застосуванні нелегального й нелегітимного насильства, зумовленого особливим різновидом месіанства, що має власну ідеологію та генерує агресію. Саме використання насильства з метою створення атмосфери страху й безвиході в суспільстві заради досягнення цілей суб'єктів терористичної діяльності є визначальною рисою терористичного акту.

З-поміж різновидів сучасного тероризму слід виокремити такі: політичний, інформаційно-психологічний, економічний і соціально-побутовий. Тероризм також поділяють на зовнішній та внутрішній. Зовнішній охоплює: міжнародний тероризм, який контролюють міжнародні терористичні організації (його вчиняють на території низки держав); зовнішній державний тероризм, який реалізує певна держава на території іншої держави (держав); транснаціональний, який не контролює держава, проте він діє з позиції цієї країни на території іншої країни; глобальний тероризм, що є злочином проти всього людства. До внутрішнього належать: тероризм, що здійснюють державні органи у власній країні; недержавний тероризм, що здійснюють у своїй країні опозиційні політичні угруповання.

Розрізняють західну і східну моделі тероризму. Західна модель притаманна євроатлантичній цивілізації. Вона охоплює діяльність різних соціально-політичних сил, які прагнуть до радикальної зміни політичної системи або її цілковитого зміцнення. Це діяльність як лівих екстремістських організацій, які заперечують необхідність політичної боротьби й організують збройне насильство, так і неонацистських організацій, що

реалізують на практиці традиції масових фашистських рухів 20–40-х років ХХ століття. Основними видами терористичної діяльності в межах цієї моделі є індивідуальний терор, анархічні бунти, політичні змови, диверсії, військові путчі, що відбувалися під гаслами світських ліво- і правоекстремістських ідеологій (маоїзм, неотроцізм, неонархізм, неонацизм). Східна модель тероризму пов'язана з азійсько-північноафриканським регіоном. Її формують декілька рівнів організацій: усередині окремих країн («Червона армія Японії», «Тигри звільнення Таміл Ілама»), регіональні партії («Брати-мусульмани») і глобальні синдикати («Аль-Каїда»). Діяльність «східного» тероризму передбачає різні форми нелегітимного насильства, їй притаманні елементи жертвовності, нетерпимості і фанатизму, вона постійно стає ще більш запеклою, кровопролитною та непримиренною [2].

Тероризм найчастіше розвивається в умовах ускладнення соціально-політичної та економічної обстановки, у періоди криз і формаційних перетворень. На думку американського філософа, соціолога та політолога І. М. Валлерстайна, причини тероризму в глобалізованому світі значною мірою пов'язані з диспропорцією міжнародного розподілу капіталу та глобалізацією бідності в країнах периферії, що призводить до розширення соціальної бази тероризму [3]. Маргіналізація та криміналізація населення також спричиняє формування соціального підґрунтя цього явища. Сприятливим середовищем для виникнення міжнародного тероризму стає несприйняття процесів глобалізації.

Важливу роль у поширенні тероризму відіграють такі фактори, як недопущення панівною елітою значної частини суспільства до участі в політичній діяльності, репресії стосовно опозиційних партій, конфлікт між традиційними та ліберальними цінностями, утрата надії на поліпшення матеріального становища, інші особистісні проблеми. Низька ефективність функціонування державного апарату, корупція, яка поглиблює прірву між владою та населенням, схиляють до підтримання терористичних угруповань. Крім цього, кримінальні структури нерідко вдаються до тероризму, а звичайні злочини маскують політичними цілями.

Однією з причин активізування тероризму в багатонаціональній державі є занепад національної ідеї, що призводить до сепаратизму, загострення міжнаціональних відносин, конфронтації етнічних, релігійних груп. Тероризм

ґрунтується на системі ціннісних орієнтацій, яка визначає певне емоційне ставлення до світу. Неузгодженість політичних ціннісних установок між індивідом і державою або соціальною групою, до якої він належить, може призвести до різних форм поведінки: від пасивного неприйняття до активної боротьби з панівним режимом. За таких умов утверджується ідеологія, яка заперечує інші ціннісні системи й обґрунтовує терор як спосіб зміни наявного світопорядку.

Найпоширеніша причина терактів у сучасній Європі – це прагнення представників певної релігії заявити про свої погляди, змусити всіх підкорятися. Релігійний вид тероризму, що виходить за локальні межі, є найнебезпечнішим для людства. Саме ісламські терористичні організації вчинили найбільшу кількість терористичних актів. Ці організації фанатичні, вони мають намір поширити ідеї ісламського фундаменталізму на інші країни. Релігійні фанатики спричинили загибель значної кількості невинних людей. Заради суспільного резонансу теракти влаштовують переважно в розвинених, благополучних країнах. Навіть Україна, за дослідженням рівня тероризму в країнах світу, яке 2016 року проводили серед 163 країн, опинилася на 11-му місці [4]. Поточного року вже вчинено терористичні акти в Іраку, Турції, Єрусалимі, Афганістані, Великій Британії, Франції, Росії, Іспанії, низці інших країн. Тобто сучасний тероризм вийшов за межі окремих держав, набув ознак системного явища, маючи політичну, економічну, військову, юридичну та психологічну сутність. Це глобальна війна нового типу, якій притаманні використання новітніх інформаційних технологій, прямий чи опосередкований вплив на свідомість, зрощення з міжнародною злочинністю.

Важливою умовою вчинення терористичних актів є наявність єдиної загальнонаціональної або міжнародної аудиторії. Крім цього, розвиток мережі Інтернет сприяв поширенню тероризму, оскільки саме завдяки їй інформація про теракт миттєво поширюється світом. Водночас тероризм як явище зміг виникнути лише тоді, коли людське життя було визнано головною цінністю [5].

Терористична діяльність має бути забезпечена джерелами фінансування. Посилити боротьбу з фінансуванням тероризму закликає ООН. Зокрема, 20 липня 2017 року Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію 2368, у якій постановила, що всі держави

зобов'язані негайно заморозити кошти й інші фінансові активи або економічні ресурси осіб, підприємств і організацій, пов'язаних з ІДІЛ та «Аль-Каїдою», не допускаючи прямого або непрямого постачання, продажу або передання цим особам, групам, підприємствам й організаціям – зі своєї території, або своїми громадянами поза їх територією, або з використанням суден чи літальних апаратів під їх прапором – озброєння і пов'язаних із ним матеріальних засобів усіх видів, серед яких зброя та боєприпаси, військові транспортні засоби і техніка, напіввійськове спорядження, запчастини для всього зазначеного вище надання технічних консультативних послуг, допомоги чи послуг з навчання, пов'язаних із військовими діями [6].

Проблема незаконного обігу зброї надзвичайно актуальна для України. Нині правоохоронці проводять масштабну операцію з протидії незаконному обігу зброї. Прес-служба Національної поліції України повідомляє, що за період із 6 до 20 вересня 2017 року в межах профілактичних заходів було вилучено 672 одиниці зброї та 17,7 т вибухівки. За час проведення заходів працівники поліції задокументували 1,9 тис. кримінальних проваджень про незаконний обіг зброї, розкрили – 410. Установлено 176 осіб, причетних до вчинення злочинів у цій сфері. Із початку 2017 року і до вересня було вилучено близько 1,4 тис. одиниць вогнепальної зброї, 916 гранат, 21 вибуховий пристрій і понад 120 тис. набоїв [7].

Дослідники акцентують увагу на проблемі запобігання терористичній діяльності. Однією з умов успіху в цій справі є визначення глибинних підстав поведінки терористів і розроблення психологічного профілю осіб, здатних учиняти терористичні акти, або тих, кого можуть використовувати лідери терористичних груп для таких діянь.

З огляду на суспільну небезпеку тероризму, доцільно розглядати особистість терориста як різновид особистості озброєного злочинця. Водночас у науковій літературі визначають низку психологічних рис терориста: надмірна зосередженість на захисті власного «Я» з постійною агресивно-оборонною готовністю; недостатня особиста ідентичність; низька або, навпаки, завищена самооцінка; елементи розщеплення особистості; сильна потреба у груповій належності; переживання соціальної несправедливості зі схильністю проектувати на суспільство причини своїх невдач; соціальна ізольованість і

відчуженість; утрата життєвої перспективи; прагнення до самоствердження та подолання відчуження і фрустрації шляхом застосування насильства стосовно інших. Особистісні мотиви можуть бути пов'язані з ідейними (націоналістично-сепаратистськими), соціально-політичними та релігійними. Найгіршим є поєднання націоналістичних ідей із релігійним фундаментализмом, що призводить до фанатизму. Такі терористи готові на будь-яку самопожертву, здатні вдаватися до будь-яких способів реалізації своїх ідей. Визначальною рисою терористичної організації є колективізм, належність до групи й дисципліна. Зазначене суттєво ускладнює протидію тероризму.

Дослідник Є. С. Любарський обґрунтував думку, про те, що на певному етапі найманців уже не цікавлять гроші, а непоборним бажанням стає власне можливість убивати. Вони втрачають мету, яка спершу видавалася дуже справедливою, оскільки виникає нестримне прагнення доводити владу над людьми [8].

Останніми роками поширеними стали тенденції застосування терористичними угрупованнями дедалі агресивніших методів учинення терактів. Наприклад, з метою залякування противника бойовики ІДІЛ украї жорстоко поводяться з представниками громад на підконтрольних їм територіях, застосовують методи екстремального насильства, такі як обезголовлення або розп'яття [9]. Тероризм дедалі частіше стає складовою міждержавних, міжетнічних, релігійних, політичних і соціально-економічних конфліктів. Терористи захоплюють і перерозподіляють владу, анексують території суверенних держав, впливають на суспільно-політичну ситуацію в окремих регіонах або цілих країнах, використовують новітню зброю аж до ядерної, хімічної та бактеріологічної (біологічної), а також засоби масової інформації, Інтернет, удаються до інформаційно-психологічних технологій для впливу на масові форми людської поведінки, зокрема правову.

Таким чином, тероризм є не лише кримінальною, а й військово-політичною загрозою. Саме тому протидія тероризму має бути пріоритетним напрямом становлення системи національної безпеки. Кабінет Міністрів України 30 серпня 2017 року затвердив план заходів на 2017–2019 роки щодо реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих шахрайським шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового ураження до 2020 року. Документ передбачає розвиток міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією з

компетентними органами інших держав, а також посилення взаємодії правоохоронних органів з Державною службою фінансового моніторингу України [10]. Сподіваємося, що реалізація цього плану буде успішною.

Оптимальними у протидії сучасному тероризму є не силові, а соціокультурні методи. Боротися треба не з наслідками, а з причинами. У політичній сфері необхідно зміцнювати інститути державної влади, забезпечити громадянський мир і національну злагоду, територіальну цілісність держави. В економічній сфері пріоритетним є подолання злиднів, безробіття, заморожування рахунків спонсорів терористів та їх конфіскація. У соціальній сфері необхідно проводити роз'яснювальну роботу серед населення для усвідомлення рівня небезпечності тероризму, сприяння виявленню потенційних суб'єктів тероризму. Однак найголовнішим є обмеження соціальної диференціації населення. Слід також оптимізувати ідеологічне виховання громадян, зокрема молоді. Успіх антитерористичної діяльності безпосередньо залежить від ефективності правової політики держави.

Отже, до пріоритетних напрямів протидії аналізованому явищу належать такі: по-перше, розроблення механізмів подолання суспільних суперечностей, досягнення суспільного компромісу; по-друге, припинення фінансової підтримки тероризму та незаконного обігу зброї; по-третє, запобігання формуванню особистості терориста. Держава, громадянське суспільство мусять об'єднати свої зусилля для того, щоб звести до мінімуму можливість терористичних актів. Завдання полягає не в придушенні окремих терористичних актів. Необхідно мінімізувати можливість власне терористичної діяльності, яка загрожує сталому розвитку глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. – Назва з екрана.
2. Лазарев Н. Я. Терроризм как социально-политическое явление: истоки, формы и динамика развития в современных условиях [Электронный ресурс] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Лазарев Николай Яковлевич. – М., 2007. – 172 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/terrorism-kak-sotsialno-politicheskoe-yavlenie-istoki-formy-i-dinamika-razvitiya-v-sovremenn>. – Загл. с екрана.

3. Валлерстаин И. После либерализма [Электронный ресурс] : под ред. Б. Ю. Кагарлицкого ; пер. с англ. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 256 с. – Режим доступа: http://socioline.ru/files/5/48/vallerstain_i_-_posle_liberalizma_-_2003.pdf. – Загл. с экрана.

4. Глобальный индекс терроризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>. – Загл. с экрана.

5. В каких странах чаще всего происходят теракты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.widik.ru/more/politica/2017/03/v-kakix-stranax-chashhe-vsego-proisxodyat-terakty/>. – Загл. с экрана.

6. Резолюция 2368 (2017), принятая Советом Безопасности ООН на его 8007-м заседании 20 июля 2017 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/223/48/PDF/N1722348.pdf?OpenElement>. – Загл. с экрана.

7. Поліція протягом 20 днів вилучила 672 одиниці зброї та 17,7 тонн вибухівки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/news/society/-politsija-za-20-dniv-viluchila-672-odinitisi-zbroji-ta-17-7-tonn-vibuhivki-v-ukrajini-209057.html>. – Назва з екрана.

8. Любарский Е. С. Терроризм в условиях глобализирующегося мира: методологический аспект [Электронный ресурс]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01 / Любарский Евгений Сергеевич. – М., 2010. – 190 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/terrorism-v-usloviyakh-globaliziruyushchegosya-mira-metodologicheskii-aspekt>. – Загл. с экрана.

9. Піваріу К. Які тенденції розвитку тероризму в світі? [Електронний ресурс] / К. Піваріу. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/terror/>. – Назва з екрана.

10. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серп. 2017 р. № 601-р. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250235806>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro borotbu z terorizmom: vid 20 berez. 2003 r. No. 638-IV [Law of Ukraine on the Fight against Terrorism from March 20, 2003, No. 638-IV]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15> [in Ukrainian].
2. Lazarev, N.Ya. (2007). Terorizm kak socialno-politicheskoe yavlenie: istoki, formy i dinamika razvitiia v sovremennykh usloviiah [Terrorism as a socio-political phenomenon: the origins, forms and dynamics of development in modern conditions]. *Candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/terrorizm-kak-sotsialno-politicheskoe-yavlenie-istoki-formy-i-dinamika-razvitiya-v-sovremenn> [in Russian].
3. Vallerstain, Immanuel, & Kagarlitskii, B.Ju. (Ed.). (2003). *Posle liberalizma [After liberalism]*. Moscow: Editorial URSS. Retrieved from http://socioline.ru/files/5/48/vallerstain_i._-posle_liberalizma_-_2003.pdf [in Russian].
4. Globalnyi index terorizma [Global Terrorism Index]. (n.d.). *gtmarket.ru*. Retrieved from <http://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info> [in Russian].
5. V kakih stranah chasche vsego proishodiat terakty [In which countries are the most frequent acts of terrorism]. (n.d.). *www.widik.ru*. Retrieved from <https://www.widik.ru/more/political/2017/03/v-kakix-stranax-chashhe-vsego-proisxodyat-terakty> [in Russian].
6. Rezoluciia 2368 (2017), priiniataia Sovetom Bezopasnosti OON na ego 8007-m zasedanii 20 iul'ia 2017 goda [Resolution 2368 (2017), adopted by the UN Security Council at its 8007th meeting, on 20 July 2017]. (n.d.). *documents-dds-ny.un.org*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/223/48/PDF/N1722348.pdf?OpenElement> [in Russian].
7. Politsiia protiahom 20 dnev vyluchyla 672 odynychi zbroi ta 17,7 tonn vybuhivky v Ukraini [For 20 days, the police removed 672 weapons and 17.7 tons of explosives in Ukraine]. (n.d.). *gordonua.com*. Retrieved from <http://gordonua.com/ukr/news/society/politsija-za-20-dniv-viluchila-672-odnitsi-zbrojita-17-7-tonn-vibuhivki-v-ukrajini-209057.html> [in Ukrainian].
8. Lubarskii, E.S. (2010). Terorizm v usloviiah globaliziruiushegosia mira: metodologicheskii aspekt [Terrorism in a Globalizing World: a Methodological Aspect]. *Candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/terrorizm-v-usloviyakh-globaliziruyushchegosya-mira-metodologicheskii-aspekt> [in Russian].
9. Pivariu, K. Yaki tendentsii rozvytku terorizmu v sviti? [What are the trends in the development of terrorism in the world?]. (n.d.). *bintel.com.ua*. Retrieved from <http://bintel.com.ua/uk/article/terror/> [in Ukrainian].
10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy pro realizatsiiu Stratehii rozvytku systemy zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dohodiv, oderzhanyh zlochynnym shliahom, finansuvanniu terorizmu ta finansuvanniu rozpozsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia na period do 2020 roku: vid 30 serp. 2017 r. No. 601-r [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Implementation of the Strategy for the Development of the Prevention System and counteracting the legalization (laundering) of the proceeds received crime, terrorist financing and terrorism financing of the proliferation of weapons of mass destruction for the period by 2020 from August 30, 2017, No. 601-r]. (n.d.). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250235806> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.08.2017
